

בענין האומר "זה אינו בני"

(קטע מחשובה)

זוג שנתחתנו כדמו"י ואחר כך התבוללו לגמרי ואף הסתירו את זהותם היהודית מבניהם וחינוכם במוסדות נוצריים. בן אחד נתקרב לתורה ומצוות ושינה אורח חייו ומדקדק בקלה וחמורה, ובגלל כך קפץ עליו רוגזו של אביו עד שהאב ניתק כל קשריו עם בנו ואף הכריז עליו ברבים בלשון זו: הוא חושב שמצא לו חברה חדשה. עתה שישמעו שאני אומר שבאמת אינו בני ירחיקוהו חבריו החדשים ולא יתנו לו לבוא בקהל.

חשובה

...בשאלה שהעלית לסמוך על תשובת רבי עקיבא איגר ז"ל (סי' קכח) במי שאמר על המוחזק כבנו שאינו בנו, שלא נפסול את הבן לקהל.

[ז"ל רעק"א: יש לפנינו שלשה צדדי היתר. א) דעת בעל הלכות גדולות דנאמן לומר אינו בני רק על ידי הכרת בכורה שאומר על הקטן שהוא בכורו, וממילא הגדול ממור. ב) דעת תוספות רי"ד דנאמן לומר אינו בני רק היכא דהיא אינה מכחישתו, כגון שמתה ולא נבדקה. אבל במכחישתו אינו נאמן. ג) דעת הרי"א ז"ל הוא בשלטי גבורים וכן הוא בספר המכריע (סי' ס"ד) דנאמן רק באומר שהוא בנו והוא ממזר או בן גרושה, דעל בנו האמינתו התורה לפסלו אבל לומר שאינו בנו והוא ממזר אינו נאמן].

אלא שרעק"א עצמו כתב שם "ואך עם כל זה קשה לנטות מפסקא דהרמב"ם והש"ע דמשמע דבכל ענין נאמן לומר אינו בנו", ולכך צירף שם עוד סניפים לקולא. והנה אחרי בקשת מחילה מרבינו הגרע"א ז"ל שפירש את הרמב"ם להחמיר, נלפענ"ד כי ודאי נתקיים בו בהגרעק"א ז"ל ה' נצב בעדת א-ל והוראתו איתנה וקיימת אף לדעת הרמב"ם ואדרבה יש להוכיח שהוא סובר שאין נאמנות לאב לומר זה אינו בני כי אם במקרים מסויימים ומוגבלים.

לשם כך יש להסביר קטע גדול בפרק טו מהל' איסורי ביאה. קודם שאציע את הפירוש המפורט יש לעמוד על סדרו של רבינו בהלכות אלה. מהלכה יא עד הלכה כ דן רבינו בספיקות שונים וסדר את הדברים כך, תחילה (הל' יא-טו) א) מדבר על נאמנות האם בלבד, דהיינו פנויה שזינתה — זאת אומרת האם בלבד ידועה ומוכרת לנו. ב) איחר כך דן על נאמנות האב בלבד, וכאן מדובר על מקרים שהאם אינה ידועה כלל (הל' טו-טז ברישא. ג) לבסוף הוא דן במקרים שיש נאמנות מסויימת גם

להאב וגם להאם — כמובן שבמקרים אלה שניהם ידועים: מתחיל בארוסה וממשיך בנשואה (הל' יז-ט).

בתוך הסוגים א' וב' נכנסים לכל אחד חריג אחד שהוא מציין אותן במילת הקשר "וכן". כך בהל' יג מופיע "וכן הבן הנמצא בשוק והוא הנקרא אסופי וכו'" שהרי דינו שווה למי שהכרנו את אמו אבל לא נבדקה. ואף שאסופי גם אמו אינו מוכרת לנו מ"מ יש להכניסו לסוג א'. כך גם בסוג ב' שהמדובר הוא במי שאביי בלבד נודע נכנס גם (בהלכה טז) "וכן אם היתה אשתו מעוברת וכו'" והיא אינה אומרת כלום, לכך אין לה שום מעמד והאב בלבד נאמן.

נדון בסוג ב'.

זו לשונו בהלכה טו: אבל האב שהחזק שזה בנו ואמר בני זה ממזר הוא נאמן, ואם יש לבן בנים — אינו נאמן, שלא האמינה אותו תורה אלא על בנו, שנאמר 'כי את הבכור בן השנואה יכיר' — יכירנו לאחרים. וכשם שנאמן לומר 'בני זה בכור', כך נאמן לומר 'בני זה ממזר, או בן גרושה, או בן חלוצה'.

מי הוא "האב שהחזק שזה בנו" עליו מדובר בהלכה זו? לא יתכן לפרש בזוג נשואים שמכירים את האם והולכין ברוב בעילות אחר הבעל שהרי על כך מדובר להלן בסוג ג', ולהלן נעמוד על כך שבכל המקרים של איש ואשתו מדובר רק על מעוברת ולא על שכבר ילדה.

ברם פשוט הוא שכאן מסתמך רבינו על מה שכבר ביאר בפרק א' מאסורי ביאה הלכות כ-כב: "מי שהחזק בשאר בשר דנין בו על פי החזקה" ואם בא אדם ממדינת הים והביא עמו בנים ובנות והחזקו כבניו ובנותיו אע"פ שאין אשתו עמו — הרי דנים אותם כיוצאי חלציו. והשווה לקמן (כ, ח): "בא הוא ובניו ואמר 'אשה נשאתי ומתה, ואלו בניה' — מביא עדים שאותה אשה כשרה היתה ואלו בניה... ואח"כ נעיד על בנו זה שהוא מיוחס כדי שיהיה ראוי לסנהדרין". הרי מפורש שאם יש עדים על האם כי אז הם נחשבין עדי יחוס על הכנים ואין אבל הואיל ולא ידענו מי האם נאמן האב לומר שהבן הוא ממזר — דהיינו האם היתה ערוה עליו — הו גרושה וחלוצה, דווקא באומר 'בני זה הוא ממזר', אבל אם לא אמר עליו 'בני' לאו כל הימנו לפוסלו ודאי.

כבר עמדו על כך ראשונים שבאם האם ידועה לא יתכן שהאב יאמר על הבן שהוא בן גרושה וחלוצה או ממזר משאר בשר שהרי אנו מכירים את האם ויודעים שאינה לא גרושה ולא חלוצה ולא קרובתו. ברם מי שבא ממדינת הים והחזק זה בנו הדבר מבואר שנאמן לומר שאמו היתה פסולה שהרי היא אינה לפנינו שנוכל להכשירו¹. אחר כך מוסיף רבינו פה דין דומה: "וכן אם היתה אשתו מעוברת נאמן לומר 'עובר זה אינו בני וממזר הוא' ויהיה ממזר ודאי".

כבר עמדתי על כך שלכך מתחיל כאן "וכן" הואיל ודין זה הוא חריג מן הסוג בו הוא מופיע, כי אלו היה מדובר לעיל במי שהאם ידועה מהו החידוש במעוברת? אלא בא להשמיענו שגם אם האם מוכרת — כגון שהיא מעוברת — גם בזה יש מקרה שהאב בלבד נאמן, אלא שזהו רק באומר 'עובר זה אינו בני' אבל שום פסול אחר לא יתכן, שהרי היא לפנינו ואין יאמר עליה שהיא גרושה או חלוצה או עריות שאר בשר ואנחנו מכירים אותה שלא כן הוא? אולם דין זה מתאים לכאן הואיל ואף שהאם מוכרת לנו מ"מ דומה מקרה זה למקרים שאין האשה ידועה בזה שפה מדובר באופן

שאינן האם טוענת כלום. הואיל והיא שותקת² — לכך נאמן האב בלבד ויהיה הבן ממזר ודאי. אבל להלן בהלכה יט דין מקביל אלא ששם האם טוענת, אשר על כן שם יהיה רק חזקת ממזר דהיינו ספק בלבד.

והשווה גם ה'ל' נחלות ד, כ: "נאמן הוא על מי שהוחזק שהוא בנו לומר 'אינו בני' לענין יחוס ואין מחזיקין אותו ממזר על פיו — נאמן הוא לענין ירושה ולא 'ירשנו'".

הרי שגם כאן דייק רבינו להדגיש שדין זה אמור רק במי שהוחזק שהוא בנו והיינו כנ"ל אבל לא במי שנתייחס אחריו ע"פ הכרת האם.

ועוד שם ה'ל' נחלות ב, יד: "שלשה נאמנין על הבכור — חיה ואמו ואביו, חיה — מיד, שאם אמרה זה יצא ראשון נאמנת; אמו — כל שבעת ימי הלידה נאמנת לומר זהו הבכור; אביו — לעולם. אפילו אמר האב על מי שלא הוחזק בנו כלל 'הוא בני ובכורי' הוא נאמן. וכן אם אמר על המוחזק לנו שהוא בכורו 'אינו בכור' נאמן".

והנה הדין שחיה ואמו נאמנין מדובר בתאומים וכיו"ב שנתערבו ולדות, והואיל ובגמרא (קידושין עד, א) כללו אב עם חיה ואם לכאורה משמע שגם האב נאמן רק במקום תערובת ששייך להיות האחר בכור. ברם רבינו צירף למימרה זו גם דין כללי בנאמנות האב ובוזה האיר לנו שכך הוא הפירוש האמתי. שהרי כתב התחילה דין האב שאמר על מי שלא הוחזק בנו כלל, ודין זה לא יתכן אלא במי שלא נודע שאמו של בן זה היא אשתו. והמשיך והוסיף דין מי שאמר "על המוחזק לנו שהוא בכורו אינו בכור — נאמן" ולמה לא השמיענו חידוש גדול יותר — המקביל לרישא — שנאמן גם אם אמר על אותו בן המוחזק שהוא בכורו שאינו בנו לגמרי? אלא ודאי של זה באמת אינו נאמן, כי אם מכירים את האם הרי בן זה הוא בנו בודאי, וכן אם יש לו בנים מבוגרים מזה אינו נאמן לפוסלם שאינן בניו. ורק לזאת יש לו נאמנות שאם נתערבו בניו, ואין הוכחות ברורות מי הוא המבוגר שבהן — על זה נאמן האב לומר איזהו הבכור, אבל לא שיפסול אחרים.

וראה בתוספות ר"ד לבבא בתרא קכח, ב שמשם מוצא דין זה שכתב על המימרה "האומר על תינוק בין הבנים בכור הוא נאמן" וז"ל: אין לפרש תינוק בין הבנים אלא תינוק גדול קצת, כמו תינוקות של בית רבן, והבנים היו גם כן קטנים, ויש לך נער שנראה קטן מחביריו מפני שהוא גוץ בגופו ובאבריו והוא גדול מהם בשנים. ובכחאי גוונא אמרינן והוא נאמן, ואעפ"י שהיינו מוחזקים עליו שהוא קטן מהם... וכך פירשו כל המפרשים רבינו שמואל ורבינו יוסף בן מיגאש ורבינו ברוך ורבינו שלמה בן היתום וצוק"ל שהוא נאמן להכחיש החזקה שהיינו מוחזקים, אבל על דבר ברור שיעשה הקטן בכור והגדול ממזר אין אחד מהם שפירש כך... אלא שמע מינה כשמעיד על בנו שהוא בכור אינו עושה האחרים ממזרים, אלא לבד הוא מכחש החזקה, אבל מכל מקום כולם הם בניו אלא שזה גדול באברים וזה גדול בשנים. עכ"ל. אמנם בשרידי חידושי הר"י מיגאש שבידינו לכאורה לא נמצא דבר זה שהובא בשמו, אבל נראה שלפני הר"ד ז"ל היו יותר כתבי הר"י מיגאש שהיה רבו של הרמב"ם. וברור שדעת רבינו בזה היא כרבו.

כבר ראינו שבהלכה טז שהזכיר נאמנות האב במקום שהאם שותקת מדובר על "היתה אשתו מעוברת". להלן כשרבינו דן על הסוג השלישי — דהיינו שגם האם וגם האב ידועים, יש לעמוד על כך שכל המקרים שבהם נאמן האב לפסול את בנו — בכל

אלה מדובר רק על עובר במעי אמו. בהל' יז: "ארוסה שנתעברה והיא בבית אביה... ואמרה 'מארוסי נתעברתי' — נאמנת והולד כשר; ואם הכחישה הארוס ואמר 'מעולם לא באתי עליה' — הרי הולד ממזר שאפילו היה בחזקת בנו ואמר 'בני זה ממזר' — נאמן". פירוש: שהרי נתבאר בהלכה יט: אשת איש שהיתה מעוברת... אמר האב 'אינו בני' וכו' הרי זה בחזקת ממזר.

ראה שדייק רבינו להדגיש בכל אלה שמדובר דווקא במעוברת, אבל לא שכבר ילדה, באמת זה יוצא ברור מסוגיית הגמרא קידושין עח, ב ששינינו שם: האומר 'בני זה ממזר' — אינו נאמן, ואפילו שניהם מודים על העובר שבמעיה 'ממזר הוא' — אינם נאמנים. רבי יהודה אומר, נאמנים.

בגמרא שם: מאי ואפילו שניהם? לא מיבעיא קאמר... ולא מיבעיא היכא דאית ליה חזקה דכשרות דלא מיהמני אלא אפילו עובר נמי דלית ליה חזקה דכשרות — לא מיהמני. פירש רש"י ז"ל: היכא דאית ליה חזקה דכשרות — כגון רישא שכבר יצא לאור העולם ועד הנה הוחזק בחזקת כשר.

הרי מפורש יוצא מסוגיא זו דשאני עובר מילוד, וחילוק זה קיים גם אליבא דר' יהודה שהלכה כמותו. ורק במקום שאין לבן חזקת כשרות כגון שעדיין הוא במעי אמו או כגון שבא אביו והביאו ממדינת הים ואמו לא נודעת — רק במקרים אלה סובר רבי יהודה שנאמן הוא לפוסלו, אבל במקום שכבר הוחזק כשר גם ר' יהודה לא יאמין לאב לפוסלו. ולכך לא חלק ר' יהודה על הרישא כי אם על הסיפא לבד שבה מדובר על עובר במעי אמו דווקא, וזה מוכח ממה ששנה ר' יהודה "נאמנים" בלשון רבים שזה מוסב על הסיפא שאמרו חכמים "נאמנים" אבל לא על הרישא.

כזאת מבואר גם בירושלמי שכבר ציין לו החת"ם סופר בתשובותיו (אהע"ז סי' יג) קידושין ד, ז: דילמא על דרבי יהודה איתא מרת דר' יודה אומר נאמנין עליה; ר' אבהו בשם ר' יוחנן לתת לו אבל לא ליקח ממנו. אמר ר' חזקיה עוד הוא מתניתא: כי את הבכור בן השנואה יכיר — היו מחזיקין בו שהוא בנו ובשעת מיתתו אמר אינו בנו — אינו נאמן; שאינו בנו ובשעת מיתתו אמר 'בני הוא' — נאמן. היוצא מכל האמור הוא שלדעת הרמב"ם במקרה שהאשה מוכרת לנו שהיתה כשרה והבן כבר הוחזק בכשרות אין בעלה נאמן לומר עליו 'אינו בני'.

אמנם למעשה כבר יצאו האחרונים בעקבות הגרעק"א ז"ל בכוחא סהיתירא (ראה דבריהם נאספו כעמיר גורנה באוצר הפוסקים), אבל אחרי שנתברר שרבינו הגדול אף הוא מכשיר בן זה אין עוד מה לפקפק כלל.

וראה מה שכתב בתשובות חות יאיר (סוף סי' צג) ז"ל: כי באמת הדבר זר ותמוה ומצד הסברא כל מה שנוסיף להחליש כח נאמנות האב מצד חזקת הבן והנהגת האב עמו מעודו מזה נוסף זרות שלא נאמין לאב על דבריו האחרונים, כי מי זה פתי חסר לב סכל ובער שימציא ויבדה דברים מלבו להבאיש ריח בנו יוצא ירכו ופרי בטנו כ"ש בשעת מותו. ומ"מ אין לנו לדון ע"פ אומדנא נגד מ"ש רז"ל עכ"ל.

והנה בנידון שציירת שמא יש לקרב הדבר קצת אל השכל הואיל והאב רואה את הבן כחותר תחת כל הערכים שעליו בנה האב את חייו. אבל מ"מ קשה להאמין שזהו מעשה שהיה. איך שיהיה ברור שאינלכנות כלום על אומדנות, ואין ספק כלל שהבן כשר וזכות התורה והמצוות שנתקרב אליהן יעמדו לו ויראה דור ישרים יבורך.

- (1) אין הדבר תלוי אם היו לפנינו או לא, וכל שבאו ממדה"י ולא ייחסו את האשה בעדים כמבואר (כ), אין יסוד להכחישו כשאומר על הבנים שהם בני גו"ח או ממזרים, שהתורה נתנה לאב תו"ג לפסול הבן כבואר ברמב"ם בהסתמכות על הכתוב את בן השנואה יכיר — היינו שייכיר הבן בתור בן השנואה. ואם אמנם אינו נאמן לפסול האשה, אך כיון שאין כאן גם עדות על כשרותה, נאמן הוא באשר לבנים, כי אין זה פוגע במה שהחזקה כאשתו והילדים כבניו.
- (2) לא נזכר ברמב"ם שהמדובר רק כשהיא שותקת, ואילו היה הבדל בזה היה לו לפרש ולחלק כמו שמחלק להלן בארוסה שעוברת, אלא ברור שהרמב"ם ס"ל שהכתוב גם נדרש (כדעת הבה"ג) שנאמן לומר על הבן הקטן שהוא בכור וממילא הקודמים הם ממזרים, אך אינו סובר ככה"ג שאין הנאמנות רק ע"י הכרתי את הקטן ככבור, אלא נוקט שמהו שמענו שנאמנותו גם לומר שאינו בנו. אך אין דין זה אלא באשתו מעוברת, שאילו נולד לו הבן, כשהאשה ברשותו ולא ערער, הרי שנוהג בילד כמנהג אב, ועי"ה החזיקו כבנו. ובאופן זה אין זה רק "החזיק" אלא בגדר "החזיקו הוא", ואז שוב אינו נאמן להיות חוזר ומגיד, כמבואר בזה בסוגיא בב"ב, והם הדברים המבוארים בשו"ע וברמ"א (אה"ע"ז סי' ד', סכ"ט וכמש"כ בביאורם בניאור הגר"א ס"ק ע"ט) שיש הבדל בזה בין שהחזיק ע"י אחרים שבין כשהוא עצמו החזיקו כבנו, ונפ"מ בגוונא שלא החזיקו מעולם כבנו, כגון שלא היה האב כאן בהולדו, או שערער על התנהגות אשתו וחשדה בזנות, כגון העובדה שהגרע"א דלבה? שבוה גם אם לא אמר בפירוש בזמן ההריון שאינו ממנו רק אח"כ (כשנתבע למזונות, כעובדא הנ"ל) כיון שעכ"פ לא החזיקו כבנו מעולם, אעפ"י שאחרים החזיקוהו כבנו (שלא האמינו לערוור, כעובדא הנ"ל) עדיין נאמנותו קיימת, ואם מחזיק בדיבורו שאינו בנו נאמן. ואין לאשה שוב מעמד ונאמנות להכחישו. כי רק לאב נתנה תורה נאמנות ולא לאם.
- ומה שהרמ"ח שליט"א מסתמך על הל' י"ט — "אבל להלן בהלכה יט דין מקביל אלא שם האם טוענת, אשר על כל שם יהיה רק חזקת ממזר דהיינו ספק ממזר" דהלכה י"ט מדובר כשהאם היא עצמה אומרת שאין הבן ממנו, שאם אין האב מאשר דבריה — הולד כשר, כי אין נאמנות בזה רק לאב, כמבואר שם בר"מ, אולם גם אם מודה לדבריה פן פשוט שהוא ממזר. ומה שב"כ שם שהוא בחזקת ממזר, הר"ז להסברת מה שמסיים בזה שם"מ האשה נאמנת לומר שהוא מעכו"ם ועבד, שלגבי זה אין הבעל יכול להכחישה בדבריה". על כן אין זה אלא בגוונא דהתם שאומרת שאינו ממנו, אולם אם אומרת שהוא ממנו, והוא מכחישה ואומר 'אינו בנו' הנאמנות מסורה לו, לדעת הרמב"ם, כל עוד שאין בדבריו אלה משום חוזר ומגיד, וכנ"ל.
- זוהי ההבנה הפשוטה והברורה ברמב"ם, כפי שהבינו אותם הגרע"א, הח"א והגר"א. וע"כ מובנים מאמציו של הגרע"א לחתור ולחפש סניפי היתר גם לדעת הרמב"ם והשו"ע בנידון העובדא שהיתה לפניו. אךן העובדא שבדברי הרה"מ שליט"א, שהחזיקו כבנו על הזמן, ורק בזמן האחרון, כשנתעכרו יחסיו עמו, רוצה לפסלו פשוט שאינו יכול לעשות זאת, לא מפני שהחזיק ברבים, ואף לא מפני שאינו מכחשתו, אלא מפני שהאב עצמו כבר החזיקו כבן, ואינו חוזר ומגיד.